

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سکونتگاه‌های غیررسمی (از مفاهیم تا راه حل)

این کتاب بر اساس سرفصل‌های مصوب معاونت آموزشی جهاد دانشگاهی تدوین شده و در شورای نشر منابع آموزشی مورد تایید قرار گرفته است و به عنوان منبع آموزشی سکونتگاه‌های غیررسمی (از مفاهیم تا راه حل) استفاده می‌گردد.

سروشانه	میرهای، محمد، ۱۳۵۹-
عنوان و نام پدیدآور	سکونتگاه‌های غیر رسمی (از مفاهیم تا راه حل) / محمد میرهای
مشخصات نشر	تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۱۸۰ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۱۰۲-۷۰۶-۲
وضعیت فهرست نویسی	فیا
موضوع	حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی
موضوع	حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی - ایران
موضوع	انسان - سکونتگاه‌ها
شناسه افزوده	سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۳ م/۴/۳۵۱/۱۱۳
رده‌بندی دی‌ویی	۳۰۲/۵۴۴
شماره کاتالوژی ملی	۳۷۵۵۱۳۷

معاونت آموزشی
اداره کل برنامه‌ریزی و توسعه آموزش

سکونتگاه‌های غیر رسمی (از مفاهیم تا راه حل)

مؤلف: محمد میرهای

ویراستار: علیرضا آزادی

ناشر: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی

چاپ: اول - ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۲-۷۰۶-۲

این اثر مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف (ناشر) نشر یا پخش یا عرضه نماید مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

مرکز پخش:

تهران، خیابان انقلاب، بین فلسطين و چهارراه ولیعصر، فروشگاه و نمایشگاه دائمی کتاب جهاد دانشگاهی، تلفن: ۶۶۴۸۷۶۲۵-۶

پست الکترونیکی: info@isba.ir

پایگاه اطلاع‌رسانی: www.isba.ir

پیشگفتار

با نگاهی گذرا به سیر تحول و تطور دانش بشری، جایگاه و نقش آموزش در توسعه منابع انسانی انکار ناپذیر می‌نماید. از دیگر سو، هم‌سنگ با رشد شتابان علم و فناوری در جهان کنونی، نه تنها از ارزش و اهمیت آموزش کاسته نشده، بلکه بر تنوع، گستردگی و اثربخشی روش‌های آموزشی در تمامی سطوح، حوزه‌ها و تخصص‌ها افزوده شده و هر روز همگام با نیازهای روزآمد و فزاینده جوامع گسترش می‌یابد.

همچنین منابع آموزشی و کمک آموزشی استاندارد، در مستندسازی و ترویج دانش و اثربخشی فرایند آموزش، جایگاه و نقشی انکار ناپذیر داشته و دارد. از این رو **جهاد دانشگاهی** به عنوان یکی از نهادهای پیشگام و ارائه دهنده آموزش در سطوح مختلف در سراسر کشور، با تکیه بر بیش از سه دهه تجربه ارزشمند، به‌روز رسانی و یکسان‌سازی منابع آموزشی و ارتقای استانداردهای آموزشی را در دستور کار قرار داده است. بدین منظور معاونت آموزشی جهاد دانشگاهی با هدف «تسهیل و تسریع فرایند به‌روز رسانی و ارتقای کیفی منابع، مطابق محتوای دوره‌ها با سرفصل‌های مصوب و ایجاد مرجعیت تخصصی در نشر منابع» اقدام به تشکیل شورای تخصصی نشر منابع آموزشی نموده است.

اثر پیش‌رو یکی از عناوین منابع آموزشی مصوب و مورد تایید شورای مورد اشاره است که با هدف فوق و توسط آقای محمد میره‌ای ارائه شده و امید است برای مخاطبان و فراگیران محترم این دوره آموزشی مفید واقع گردد.

بدیهی است ارائه نظرات و پیشنهادات اصلاحی مخاطبان محترم، فراگیران، مدرسان و صاحب نظران، می‌تواند ما را در استمرار این راه یاری نموده و بر اثربخشی این منابع بیفزاید.

معاونت آموزشی جهاد دانشگاهی

اداره کل برنامه‌ریزی و توسعه آموزش

فهرست

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱۱
فصل نخست: چیسهی اسکان غیررسمی.....	۱۳
مقدمه.....	۱۵
۱-۱- سیر تاریخی نگارش به اسکان غیررسمی.....	۱۶
۲-۱- مفهوم اسکان غیررسمی در کشورهای مختلف.....	۱۷
۳-۱- اصطلاحات رایج و تعاریف سکونتگاههای غیررسمی.....	۲۳
۱-۳-۱- تعاریف ارایه شده ذیل عنوان حاشیه‌نشینی.....	۲۳
۲-۳-۱- تعاریف ارایه شده ذیل عنوان اسکان غیررسمی.....	۲۵
۳-۳-۱- تعاریف ارایه شده ذیل عنوان اسکان خودرو.....	۲۷
۴-۳-۱- تعاریف ارایه شده ذیل عنوان زاغه‌نشینی.....	۲۸
خلاصه فصل.....	۲۹
خودآزمایی.....	۳۰
فصل دوم: ویژگی‌های سکونتگاه‌های غیررسمی.....	۳۱
مقدمه.....	۳۳
۱-۲- ویژگی‌های قانونی.....	۳۴
۲-۲- ویژگی‌های اقتصادی و اشتغال.....	۳۵
۳-۲- ویژگی‌های اجتماعی- فرهنگی.....	۳۶
۴-۲- ویژگی‌های کالبدی.....	۳۹
۵-۲- آسیب‌های همزاد با اسکان غیررسمی.....	۴۱
خلاصه فصل.....	۴۵
خودآزمایی.....	۴۷

۴۹	فصل سوم: چگونگی شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی
۵۱	مقدمه
۵۱	۱-۳- دیدگاه‌ها و نظریه‌های تبیین کننده شکل‌گیری اسکان غیررسمی
۵۲	۳-۱-۱- دیدگاه بوم‌شناسی
۵۳	۳-۱-۲- دیدگاه نابرابری
۵۴	۳-۱-۳- دیدگاه لیبرالی
۵۵	۳-۱-۴- دیدگاه رادیکالی
۵۷	۳-۲- علل و عوامل شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی
۶۳	خلاصه فصل
۶۴	خودآزمایی
۶۵	فصل چهارم: راهکارهای جهانی حل مسأله سکونتگاه‌های غیررسمی
۶۷	مقدمه
۶۸	۴-۱- دیدگاه خنثی و منفعل (سیاست نادیده انگاری یا بی‌تفاوتی)
۶۸	۴-۲- دیدگاه تخریب و برخورد قهرآمیز
۷۱	۴-۳- دیدگاه بنیادگرا
۷۲	۴-۴- دیدگاه اصلاح طلب
۷۳	۴-۴-۱- راهبرد مسکن اجتماعی
۷۴	۴-۴-۲- راهبرد زمین و خدمات
۷۵	۴-۴-۳- راهبرد ارتقای محیطی و بهسازی زاغه‌ها
۷۶	۴-۴-۴- راهبرد توانمندسازی
۷۹	۴-۴-۴-۱- مفهوم توانمندسازی از منظر سازمان‌های بین‌المللی
۸۰	۴-۴-۴-۲- ابعاد و سطوح توانمندسازی
۸۴	خلاصه فصل
۸۶	خودآزمایی
۸۷	فصل پنجم: سکونتگاه‌های غیررسمی در جهان
۸۹	مقدمه
۹۱	۵-۱- اسکان غیررسمی در کشورهای توسعه یافته
۹۲	۵-۲- اسکان غیررسمی در کشورهای در حال توسعه
۹۵	۵-۳- وضعیت اسکان غیررسمی در برخی از کشورهای جهان

۹۵.....	۵-۳-۱- سکونتگاه‌های غیررسمی در هندوستان
۹۸.....	۵-۳-۲- سکونتگاه‌های غیررسمی در کنیا
۱۰۱.....	۵-۳-۳- سکونتگاه‌های غیررسمی در تایلند
۱۰۳.....	۵-۳-۴- سکونتگاه‌های غیررسمی در فیلیپین
۱۰۶.....	خلاصه فصل
۱۰۷.....	خودآزمایی
۱۰۹.....	فصل ششم: سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران
۱۱۱.....	مقدمه
۱۱۲.....	۶-۱- شکل‌گیری اسکان غیررسمی در ایران
۱۱۷.....	۶-۲- نگاهی آماری به وضعیت اسکان غیررسمی در ایران
۱۲۶.....	خلاصه فصل
۱۲۷.....	خودآزمایی
۱۲۹.....	فصل هفتم: قوانین و مقررات مرتبط با سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران
۱۳۱.....	مقدمه
۱۳۳.....	۷-۱- مقدمه‌ای بر سند ملی توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی
۱۳۴.....	۷-۲- تصویب‌نامه راجع به سند توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی
۱۳۵.....	۷-۳- متن کامل سند توانمندسازی و ساماندهی اسکان غیررسمی
۱۳۵.....	۷-۳-۱- مقدمه
۱۳۶.....	۷-۳-۲- وضع موجود و گرایش‌ها
۱۳۹.....	۷-۳-۳- اصول هادی
۱۴۱.....	۷-۳-۴- راهبردها و سیاست‌های اصلی
۱۴۷.....	۷-۴- آئین‌نامه نحوه فعالیت ستاد استانی توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی
۱۴۴.....	خلاصه فصل
۱۴۹.....	خودآزمایی
۱۵۱.....	منابع و مأخذ

فهرست تصاویر

عنوان	صفحه
قاب شماره (۱-۱) تپه روچینا (بزرگترین فاولا در ریودوژانیرو برزیل را نشان می‌دهد).....	۱۸
قاب شماره (۲-۱) تصاویری از Gecekondus در ترکیه (سمت راست نمونه‌ای از آنکارا و سمت چپ خیابانی در غرب استانبول از محلات Gecekondus را نشان می‌دهد).....	۱۸
قاب شماره (۳-۱) تصاویری از Borriadas در لیما پایتخت پرو.....	۱۹
قاب شماره (۴-۱) تصویری از Villas Miseras در بوینس آیرس آرژانتین.....	۱۹
قاب شماره (۱-۲) تصاویری از کارگران ساده.....	۳۶
قاب شماره (۲-۲) تصویری از سکونتگاه غیررسمی در بمبئی هند.....	۳۷
قاب شماره (۳-۲) تابلوهای سردرب حسینه‌ها در محله شیخ آباد قم.....	۳۸
قاب شماره (۴-۲) نمایی از وضعیت کالبدی مسکن در محله‌های غیررسمی.....	۴۱
قاب شماره (۵-۲) سکونتگاه Kibera در نایروبی کنیا.....	۴۴
قاب شماره (۱-۴) تخریب راغه‌ها در فیلیپین.....	۶۹
قاب شماره (۲-۴) سکونتگاه تخریب شده در بمبئی هندوستان در سال ۲۰۱۴.....	۷۰
قاب شماره (۱-۵) تصویری از اسکان غیررسمی در دهلی نو هندوستان.....	۹۸
قاب شماره (۲-۵) نمایی از سکونتگاه‌های غیررسمی فایروبی در کنیا.....	۱۰۰
قاب شماره (۳-۵) نمایی از سکونتگاه غیررسمی در نایلند.....	۱۰۳
قاب شماره (۴-۵) نمونه‌ای از سکونتگاه‌ها و مسکن غیررسمی در مانیل فیلیپین.....	۱۰۵
قاب شماره (۱-۶) نمایی از سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر مشهد مقدس.....	۱۲۴
قاب شماره (۲-۶) نمایی از اسکان غیررسمی در شهر تبریز.....	۱۲۵
قاب شماره (۳-۶) نمونه‌ای از مسکن غیررسمی در زاهدان.....	۱۲۵

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدوی شماره (۱-۲) چالش‌ها و پیامدهای شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی.....	۴۳
جدول شماره (۱-۴) نگاه سازمان‌های بین‌المللی به توانمندسازی.....	۸۰
جدول شماره (۲-۴) سطوح توانمندسازی.....	۸۱
جدول شماره (۳-۴) ماتریس ابعاد و سطوح توانمندسازی اجتماعات غیررسمی و گروه‌های حاشیه‌ای.....	۸۲
جدول شماره (۱-۶) ابعاد اسکان غیررسمی در شهرهای منتخب استانهای مختلف در سال ۱۳۸۰.....	۱۱۹
جدول شماره (۲-۶) وضعیت اسکان غیررسمی در شهرهای منتخب ایران بر اساس طبقه جمعیتی.....	۱۲۲
جدول شماره (۳-۶) توزیع اسکان غیررسمی در شهرهای منتخب ایران بر اساس وضعیت مکان قرارگیری.....	۱۲۲
جدول شماره (۴-۶) جمعیت و وسعت سکونتگاه‌های غیررسمی در شهرهای ایران.....	۱۲۳

فهرست نمودار

عنوان	صفحه
نمودار شماره (۱-۶) روابط علت و معلول مشکلات شهری در شهرنشینی سریع	۱۱۶
نمودار شماره (۲-۶) فرآیند پیدایش و گسترش اسکان غیررسمی در ایران	۱۱۶

www.ketab.ir

مقدمه

علیرغم وجود نظام برنامه‌ریزی در ایران و همچنین شعارهای عدالت خواهانه در فضای سیاسی کشور مبتنی بر فقرزدایی و برابری گروه‌های انسانی، شاهد شکل‌گیری نوعی شیوه‌ی معیشتی در فضاهای شهری هستیم که تحت عنوان سکونتگاه‌های غیررسمی نمایانگر عدم وجود عدالت اجتماعی و برابری در توزیع امکانات، خدمات و فرصت‌ها در سطح کشور است.

اسکان غیررسمی نوعی شیوه‌ی معیشتی است و به عنوان یک پدیده‌ی جغرافیایی نشأت گرفته از روابط انسان و محیط است. این نوع معیشت تجلی فضایی روابط نابرابر انسانی در دسترسی به امکانات و تسهیلات زندگی در عرصه‌ی محیط است.

اسکان غیررسمی نه بعنوان یک عامل، بلکه بعنوان معلول فقر و زائیده تحولات اقتصادی - اجتماعی کشور می‌باشد. این پدیده به علت زمینه‌های مساعدی که درون خود دارد با برخی از ناهنجاری‌های اجتماعی ترکیب شده و منجر به شکل‌گیری محیطی نامطلوب در سطح شهرهای کشور شده است.

ساکنین این اجتماعات را اغلب مهاجرین کم درآمدی تشکیل می‌دهند که در غفلت برنامه ریزی رسمی کشور به صورت خودجوش اقدام به تهیه‌ی مسکن و سرپناه برای خود نموده‌اند و با کمترین هزینه و اغلب با ابتکارات خود معضل مسکن خود را حل نموده‌اند. از آنجا که اسکان غیررسمی از زمینه‌ای فراتر از مکان آن نشأت می‌گیرد و بر محیطی فراتر از آن نیز تأثیر می‌گذارد، چاره‌جویی این مسئله به سیاست‌گذاری و اقداماتی نه فقط در سطح محلی آن، بلکه در سطح ملی نیاز دارد و به نظر می‌رسد که راه‌حل در نگاهی نو به برنامه‌ریزی‌های ملی - محلی و سیاست‌های اسکان است.

باتوجه به اهمیت مقوله سکونتگاه‌های غیررسمی در این کتاب سعی شده به بررسی ماهیت اسکان غیررسمی، ویژگی‌های آن، علل شکل‌گیری، وضعیت این نوع سکونت در جهان و ایران و راهکارهای جهانی و ملی مبارزه با آن پرداخته شود. مجموعه این مطالب هرکدام موضوع فصول هفتگانه کتاب جاری را تشکیل می‌دهند.

امید است با انجام چنین مطالعاتی، گامی هر چند کوچک جهت شناخت مسائل و مشکلات گروه‌های محروم و فراموش شده‌ی جامعه برداشته شود و از طریق شناخت پتانسیل و توان‌های این گونه جوامع، رفع مشکلات آن‌ها در راس سیاست‌گذاری نظام برنامه‌ریزی کشور قرار گیرد.

در پایان جا دارد از حمایت‌های حوزه معاونت آموزشی جهاددانشگاهی و همچنین آقایان جلیلی‌نژاد، فتحی، پیله‌ور و صالحی دانشجویان کارشناسی ارشد رشته آمایش سرزمین دانشگاه تهران به جهت همکاری در نمونه خوانی و ویراستاری مطالب مراتب تشکر و قدردانی خویش را ابراز نمایم.

محمد میره‌ای
زمستان ۱۳۹۳

www.ketab.ir